

Svadbena leksika na području svrljiško-zaplanjskog govornog tipa prizrensko-timočkog dijalekta

Ovo ispitivanje obuhvata analizu svadbene leksike u selima na području svrljiško-zaplanjskog govornog tipa prizrensko-timočkog dijalekta. Uzorci govora snimljeni su u selima Krivi Del i Dobroviš, koja se nalaze na istoku, i u selima Donji Prisan i Crnatovo, koja se nalaze na zapadu ovog govornog tipa. Analizirana je svadbena leksika iz narativa o svadbama i svadbenim običajima četrnaest žena informatora (sedam sa istoka i sedam sa zapada). Iz transkripata snimljenog materijala ekscerpirano je ukupno 267 leksičkih odrednica svadbene leksike. Prvo je izvršena analiza leksike sa stanovišta semantičkih polja, a zatim njeno poređenje u odnosu istok-zapad, uz osvrt na slučajeve kada su isti entiteti imenovani različitim leksikom na istoku, odnosno zapadu. U poslednjem delu rada ispitivano je poreklo leksike.

Uvod

Geografski položaj nekog područja uslovljava specifične osobine kako govora, tako i narodnih običaja tog kraja. Ukoliko je neko područje zbog specifičnih društvenih, ali i prirodnih odlika kraja u kome se nalazi, mimo glavnih puteva koji bi doprineli njegovom uključenju u tokove modernizacije, u njemu ćemo najverovatnije naći najarhaičnije odlike tog regiona, a tako i narodne običaje, koji na taj način ostaju u veoma maloj meri modifikovani. Sela na istoku svrljiško-zaplanjskog govornog tipa smeštena su na vrhovima brda i planina, dok su sela na zapadu ovog govornog tipa smeštena u podnožjima planina, bliže putevima. Tako govor područja istoka predstavlja celinu koja se u velikoj meri razlikuje od okolnih govora, pre svega zbog toga što se sela o čijem je govoru reč nalaze na planinama, razbijenog su tipa, tako da i danas, kao i u prošlosti, ne dolazi do velikih mešanja između ovog stanovništva sa predstavnicima okolnih govora. S druge strane, sela na zapadu su povezana putevima i zbijenijeg su tipa.

Leksički fond koji se tiče svadbenih obreda i običaja na prostoru svrljiško-zaplanjskog tipa do sada nije posebno istraživao. Na ovom pros-

*Biljana Ristić (1990)
Vlasotince, 22.
divizije 71, učenica 2.
razreda Gimnazije
"Stevan Jakovljević"
u Vlasotincu*

*MENTOR:
Dušica Božović,
apsolvent Filološkog
fakulteta, Beograd*

toru postojala je bogata i autohtona kulturna tradicija koja se tiče ne samo svadbe, već i ostalih važnijih, ali i onih svakodnevnih događaja iz života ovog kraja. Međutim, leksički fond koji se tiče svadbenih obreda i običaja na ovom prostoru, do sada nije posebno istraživao. Osim prikupljenih narodnih pesama koje su se pevale prilikom svadbe, u literaturi nije pronađeno da je u ovom kraju proučavan svadbeni obred, a uz njega i leksika koja ga prati.

Poslednje svadbe sa odlikama ondašnje tradicije, u selima iz kojih je prikupljan materijal za istraživanje, organizovane su sedamdesetih godina prošlog veka.

Postojao je veliki broj običaja koji su se tom prilikom realizovali, a koji su, kao i ostali bitni elementi svadbe, imenovani specifičnom leksikom. U ovom radu je, pored leksike specifične samo za svadbu, analizirana i leksika koja se odnosi na entitete koji se tiču svadbe, ali se javljaju i mimo nje.

Stepen depopulacije je u svim, a naročito u planinskim selima ovog kraja posebno izražen. Čest je slučaj da stanovništvo ovih sela čini svega nekoliko domaćinstava sa ukupno oko desetak stanovnika. Kao što je već rečeno, tradicionalnih seoskih svadbi više nema, tako da je i leksika koja je prati očuvana jedino u sećanjima stanovnika. Sve ono što je prateći i nužan segment toka svadbene radnje ili je u vezi s njim imenovano je bogatom leksikom koja svedoči o načinu življenja, shvatanjima i verovanjima ljudi. Međutim, sa nestajanjem stanovništva, nestaju i pomenuta sećanja na svadbene i sve ostale običaje, a samim tim i leksika koja ih prati.

Ovaj rad ima za cilj da zabeleži stare izraze koji se vezuju za obred venčanja, da ih analizira prema više kriterijuma, čime bi se dobio uvid u homogenost govornog područja, poreklo leksike i opseg terminologije, a takođe i da se zabeleži ova leksika koja neminovno nestaje i zaboravlja se, a koja je važan i neodvojiv deo leksičke strukture našeg jezika.

Materijal i metode

Kao materijal za rad snimljeni su audio i video zapisi govora četrnaest žena informatora iz četiri sela sa područja svrljiško-zaplanjskog govornog tipa prizrensko-timočkog dijalekta, i to: iz sela Krivi Del i Dobroviš, koja se nalaze na istoku, i iz sela Donji Prisjan i Crnatovo, koja se nalaze na zapadu ovog govornog tipa. Radi se o selima koja su dovoljno udaljena od Vlasotinca i drugih većih mesta u okruženju, tako da stanovništvo u njima nema čestih dodira sa stanovništvom iz urbanih krajeva, pa je očekivano da je uticaj gradskog govora minimalan. Samim tim, leksika koja je u ovim selima korišćena pre više od pola veka nije pretrpela velikih promena, te i dalje postoji u govoru ovih informatora.

Prikupljanje materijala je sprovedeno od juna do septembra 2007. godine. Ukupno je zabeleženo pet sati i četrdeset pet minuta razgovora, iz kojih je ekscerpirano 267 leksičkih odrednica. Količina snimljenog materijala je približno ista za istok i zapad.

Šest žena informatora čiji su narativi analizirani nema školsko obrazovanje, a njih osam ima završena četiri razreda osnovne škole. Od informatora je traženo da pričaju o svadbenim običajima u ovim selima u vreme kada su oni stupali u brak. Ispitanici su bili upoznati s tim da će snimljeni materijal biti korišćen za istraživanje, ali im nije rečeno da će biti istraživana leksika, već samo običaji vezani za svadbu. Ovaj postupak je trebalo da spreči informatore da svoj govor približavaju standardnom (ili onome što se smatra "kulturnim govorom").

U drugoj fazi rada građa je transkribovana, a zatim su sve reči koje se mogu svrstati u svadbenu leksiku izdvojene i analizirane, i uvrštene u leksikon koji je dat na kraju rada.

Pre prikaza rezultata analize, izloženi su osnovni podaci o organizovanju tipične seoske svadbe pre oko pola veka u kraju gde je izvedeno istraživanje. Zatim je leksika razvrstana u semantička polja, zavisno od referentnog područja na koje se odnosi. Sledi poređenje termina u okviru istraženog terena, gde je ispitivana homogenost govora. Na kraju je data analiza porekla leksike.

Pored lingvističkih podataka, u radu su dati i etnografski podaci o običajima koji se tiču svadbe, što je trebalo da doprinese boljem razumevanju istraživanja. Time rad izlazi iz okvira mikrolingvistike i poprima interdisciplinarni pristup, koji bi se mogao kvalifikovati kao etnolingvistika.

Opis svadbe

Na svadbi se izvodi veliki broj rituala i vrlo starih običaja stanovništva ovog kraja. Ti rituali odnose se na budući život mladenaca. Prvenstveno služe da obezbede dobar i ugodan život supružnika u predstojećem braku. Takođe, neki služe da zaštite mladence od uroka i zle magije (*mađije*), kao i da im osiguraju muški porod, dok se nekim običajima obezbeđuje dominantnost u upravljanju budućim domaćinstvom. Većina običaja vodi poreklo iz davnina, mada se ne može sa sigurnošću reći da postoje takvi koji tokom svog postojanja nisu podlegli uticajima i promenama.

Klasifikacija običaja na svadbama u selima koja su ušla u ovo istraživanje može se, u zavisnosti od toga kom trenutku u razvoju svadbene radnje ti običaji hronološki pripadaju, izvesti na period pre svadbe, zatim tokom prvog i drugog, odnosno, trećeg dana svadbe. Informatori nisu bili složni u pogledu trajanja svadbe, tako da se iz materijala može uočiti da su neke trajale samo dva, a neke tri dana. Prema informatorima sa zapada,

svadbe su trajale dva dana, dok prema informatorima sa istoka u pogledu trajanja nema pravilnosti, pa su neke organizovane u tri, a neke u dva dana. Tok svadbe opisan u ovom delu rada nije predstavljen prema narativu samo jednog informatora, već kombinovanjem informacija dobijenih iz snimljenih iskaza svih njih. Dakle, iako su pojedini momenti svadbene radnje ponekad izostavljani u narativima pojedinih informatora (što ne mora da znači da ne postoje), ovde su dati tako što su smešteni u trenutak kome hronološki odgovaraju.

Usled patrijarhalnosti seoske sredine tog vremena, o većini odluka vezanih za sklapanje braka odlučivali su roditelji mladenaca. U većem broju slučajeva momak i devojka se nisu lično poznavali sve do dolaska momka u devojkinu kuću s namerom da je isprosi. Prilika da se mladi međusobno družu i bolje upoznaju bilo je najčešće na seoskim igrankama.

Ukoliko bi se momku, i ono što je još važnije njegovoj porodici, sviđela neka devojka, prvo bi poslali *navodadžiju* u devojkinu kuću da se raspita o spremnosti devojke za udaju i, uglavnom, o vrednosti imovine koju ona unosi u brak kao *miraz*. Ukoliko bi tada došlo do dogovora, sledila bi zvanična prosidba (*proševina/zaroševina/takmenje/takmanjenje/kitka – prosidba*). Prosidba se obično (mada ne obavezno) izvodila sredom, a ljudi koji su išli u prosidbu morali su, zajedno s mladoženjom, činiti neparan broj. Često je vrednost miraza predstavljala prepreku mogućem braku, pa je dolazilo i do sukoba i neuspeha prosidbe.

Prilikom prosidbe postojao je običaj da se momak i devojka na izvesno vreme ostave sami u sobi da bi se tobože dogovorili i bolje upoznali (mada je brak već ugovoren). Takođe, u nekim selima se na prosidbi devojka zaklinjala da je nevina (*čista*). Bilo je veoma važno da se devojka uda nevina, jer bi u protivnom nesreća zadesila dom u koji je otišla i došlo bi do velikih gubitaka i pomora stoke, pa bi se moglo desiti da takva devojka bude vraćena roditeljima. Kao znak da je verena, devojci se davao novac, što je ekvivalentno današnjem davanju vereničkog prstena.

Nije uvek braku prethodila zvanična prosidba. Naime, ukoliko se porodice momka i devojke ne slože sa brakom, postojala je mogućnost da momak ukrade devojku ili da se devojka uda pobegavši iz roditeljskog doma. Međutim, uzrok za bežanje devojke, odnosno za njenu krađu, mogao je biti i drugačije prirode. Ukoliko su porodice momka i devojke siromašne, kako bi se izbegla svadba i troškovi koji je prate, bežanje i krađa su bili dogovoreni i imali podršku porodica.

Nakon što, tokom prosidbe, devojka primi novac, sledi darivanje prosaca. Darivanje, kao svečani trenutak, predstavlja neizostavni deo svadbene ceremonijala i prati, osim prosidbe, i sve druge ključne momente obreda. Dar se pred proscu iznosio u belom platnu, u *bačalьku*, a kao dar su najčešće davani razni delovi odeće, zatim posteljina i slično. Naročito se cenilo ono što je izatkano i navezeno.

Nakon prosidbe, sutradan, buduća svekrva odlazi u devojkin dom da vidi dar spremljen za svadbu. Često se dešavalo da, čak i ukoliko je bila zadovoljna darom, posle nekoliko dana pošalje poruku (*praća aber*) devojkinjoj majci da se dar mora povećati i poboljšati.

Pozivanje gostiju za svadbu obavlja momak ili neko iz njegove najbliže porodice. Onaj ko poziva sa sobom nosi zakićen *kondir*, a pozvani, kao znak da je prihvatio da dođe, otpije gutljaj rakije iz *kondira*.

U poslednji petak pre svadbe (koja se većinom održavala u nedelju), u devojkinjoj kući se skupi veći broj mlađih devojaka i organizuje se pletenje venaca.

Prvi dan svadbe počinje ceremonijalom u devojkinjoj kući koji obuhvata sprovođenje niza običaja, od kojih su najvažniji: kićenje raznih predmeta, ljudi i životinja, penjanje (*kaćenje*) muškog deteta na konja, gađanje jabuke, oblačenje mlade u *premenu*, rukovanje sa svatovima, lomljenje pogače, darivanje svatova. Nakon toga, svatovi polaze iz devojkine kuće. Sve stvari koje devojka nosi u novi dom (osim miraza) nalaze se u njenom *devojačkom kovčegu* koji prevoze *rabadžije*. Pre polaska, postoji običaj da na kapiji mladenci bace čašu preko glave, ne osvrćući se, kako bi, prema kazivanju informatora, sve ono što je loše ostalo iza devojke. Sledi ceremonijal u momačkoj kući: mazanje vrata mašču, sejanje žita, bacanje sita i jabuke, prenošenje mlade preko praga, obilazak *sobre*.

Postoje i običaji koji se vrše da bi se osigurala nadmoć nad bračnim partnerom u budućem upravljanju zajedničkim domaćinstvom. Na primer, u slučaju da mladoženja ne unosi mladu u kuću, obraća se pažnja da li će u kuću prvo ući mlada ili mladoženja.

Nakon slavlja, mladenci odlaze u posebnu prostoriju (ukoliko ima uslova, odlaze u posebnu zgradu). Posle prve bračne noći sledi provera mladine nevinosti tako što se mladina košulja ili čaršav na kome je spavala iznose pred goste ili se stavljaju na barjak. Ukoliko mlada nema "dovoljno" godina, najčešće oko petnaest, ona neće spavati s mužem, već sa svekrvom (Ovaj podatak je zabeležen u iskazima samo dve informatorke.)

Drugi dan svadbe počinje dolaskom mladine rodbine (koja se, prema četiri informatorke sa istoka i tri sa zapada, nije pojavljivala tokom prvog dana svadbe, dok se druge ne slažu s tim), za koju, tog dana, postoje dva naziva – *prezovci* (na istoku) i *podani* (na zapadu istraživanog terena).

Što se venčanja u crkvi tiče, informatori se ne slažu u pogledu toga kog dana svadbe se ono odvija. Prema nekima, ono je bilo prvog, a po drugima, drugog dana svadbe, i to po dolasku *prezovaca/podana*. U crkvi se obavlja veliki broj običaja religijskog i magijskog karaktera koji služe da se oteraju zle i prizovu dobre sile.

Pošto su se deca, posebno muška, smatrala jednim od glavnih ciljeva braka, postojao je niz običaja koji bi mladi osigurali muški porod. Između

ostaloga, u tom cilju su mladenci držali u naručju muško dete, *kačili* ga na konja, pevali mu pesme itd.

Uveče, drugog dana, mlada je morala da izuva neke od muških članova mladoženjine porodice (svog muža, svekra, devera) i da im pere noge.

Trećeg dana svadbe, ujutru, mlada je išla na izvor po vodu. Ukoliko je pre svadbe bila devica, išla je uz pratnju muzike i svirača, a ukoliko nije, išla je u tišini. Na taj način, celo selo je dobijalo informaciju o tome. Po povratku sa izvora nastupalo je utrkiivanje (*preticanje/prestizanje*) mlade i svirača, jer je postojao princip da onaj ko prvi stigne mladinom novom domu bude isplaćen od onoga ko izgubi u trci. Međutim, najčešće se dešavalo da, bez obzira na ishod "trke", mlada dâ određenu sumu novca sviračima.

Po udaji, mlada nije oslovljavala po imenu mladoženjinu rodbinu, već im je davala posebna imena (*krsti/krštelja gi*). Jedan deo te leksike odgovara standardnom jeziku, mada se značenje sa onim u standardu ne poklapa (*pisar, oficir, bata*), ali može biti i iz sloja dijalekatske leksike (*vilgan, ubavička, vrbička*).

U snimljenom materijalu uočili smo i neke razlike u običajima na istoku i zapadu istraživanog terena. Na primer, na istoku postoje običaji vezani za mazanje vrata, obilazak *sobre*, leganje sa svekrvom, izuvanje muških ukućana, itd. koji ne postoje na zapadu. Takođe, primeri za običaje koji su zabeleženi samo na zapadu, ali ne i na istoku, vezani su za *kačenje* muškog deteta na konja, mladinu zakletvu da je *čista, vrljanje* venaca u crkvi, itd. Materijal snimljen na zapadu, za razliku od onog na istoku, ne pruža informaciju o postojanju trećeg dana svadbe.

Analiza leksike koja prati svadbene običaje

Prikupljena građa može se klasifikovati prema semantičkim poljima, tj. značenjskoj srodnosti pojmova. Uz svaku grupu navedeno je samo nekoliko primera.

Nazivi za delove svadbenog procesa – označavaju stupnjeve svadbe i onoga što joj prethodi, odnosno što sledi posle nje: *takmenje/takmanjenje, kitka, proševina, čestitka* itd.

Običajni termini – opisuju običajne radnje od upoznavanja budućih mladenaca, pa do završetka svadbe i predstavljaju najširu grupu termina u okviru obrađene leksike. U najvećem broju običaja (u 51 običaju), glavni vršilac radnje je mlada. Takođe, postoje i običajne radnje koje vrši mladoženja sam (11 običaja), one koje vrše mladenci zajedno (5 običaja), one u kojima su glavni akteri članovi porodice mladenaca, kao i one u čijem izvršenju učestvuju svi posredni i neposredni učesnici slavlja (*baca devo-*

jka jabuku, daruje devojka kitkari, praća svekrva aber, obidu svatovi tripit sobru, darovnica, ispit, prijateljština, grabljivica).

Titule koje pojedini ljudi dobijaju, u okviru kojih se mogu izdvojiti tri grupe:

a) “imena” kojima mlada *kršteljalkrsti* mladoženjine rođake (*pisar, lala, bata, oficir, vilgan*),

b) titule koje pojedinci imaju samo u okviru dešavanja koja prethode svadbi (*navodadžije, takmendžije*), kao i tokom svadbe (*adžije, Rade, Radovan*),

c) titule koje pojedinci dobiju sklapanjem braka mlade i mladoženje, a koji su uglavnom njihovi rođaci (*svekrva, svekr*) ili su imali važnu ulogu na svadbi (*kum*).

Termini koji se koriste za označavanje statusa – odnose se na momka i devojku i označavaju njihov položaj u zavisnosti od toga da li su stupili u brak ili ne (*mlada, devojka, prosiljka, mladoženja, momak*). U ovu grupu svrstali smo i leksiku koja se odnosi na glagole za označavanje bračnog statusa (*udade se devojka, oženi se momak, urekne se devojka*) i na osobinu devojke u pogledu njene nevinosti (*čista devojka, poštena devojka, čestita devojka, nevina devojka*).

Nazivi predmeta, životinja i ljudi koji se koriste tokom svadbe ili učestvuju u obredima. Nazivi predmeta se, kao i nazivi odeće, mogu podeliti na nazive za predmete koji se koriste tokom svadbe, ali i nevezano za nju (*sito, pčenicica, jabuka*) i one koji se koriste samo na svadbi (*gurman*). Nazivi bića uglavnom označavaju životinje (*konj, volovi*), mada se mogu odnositi i na ljude (*muško dete, baba, pop*) koji su učesnici u nekim običajima.

Nazivi za odeću – odnose se na odeću koju nosi mlada (*vtara, nagušnjak od sitćeka manista, skutaća* itd.) ili mladoženja (*pantalone (od klašnje na brič), sadenica* itd.). U okviru ove grupe termina mogu se, slično prethodnoj grupi, izdvojiti dve grupe: oni koji označavaju delove odeće koji se nose samo na svadbi (*mreža*) i oni koji označavaju delove odeće koji se nose i nevezano za svadbu (*praeni opranci*).

Muzika i muzički instrumenti – *armunikaš, gajdadžija, gajde, duđuče, zurle* itd.

Važni datumi – uočena su dva važna datuma, i to samo na istoku ispitivanog područja, koji označavaju početak i kraj perioda tokom kojeg su organizovane svadbe: *Andreja* i *Gmitrovdan*.

Varijacije u okviru govornog tipa

Već smo pomenuli da u leksiku sa zapada ubrajamo materijal iz Donjeg Prisjana i Crnatova, a u leksiku sa istoka materijal iz sela Krivi Del i Dobroviš.

U ovom delu rada osvrnućemo se na razlike u svadbenoj leksici između navedenih delova svrljiško-zaplanjskog govornog tipa, uz posmatranje i zajedničke leksike. Naime, od 267 termina koji su ekscerpirani iz građe, 84 je zajedničkih za celo ispitivano područje, 94 je onih koji postoje samo na istoku, a ne postoje na zapadu i 89 onih koji se javljaju samo na zapadu, a nisu zabeleženi na istoku.

Ove razlike u leksici u odnosu istok–zapad posledica su nepostojanja istih pojmova na koje se određeni termini odnose, a ne postojanja različitih termina koji se odnose na njih. Ono što je od značaja za tok svadbe približno je isto i na istoku i na zapadu. Međutim, veliki broj učesnika, običaja i predmeta čiji je udeo u svadbi manje važan, razlikuje se i specifičan je za jedan, odnosno drugi deo istraživanog terena.

U okviru zajedničkih termina najviše je onih koji se odnose na običaje, a broj običaja, pa samim tim i njihova prateća leksika, približno su isti za istok i zapad. Samo na istoku postoji 36 termina kao naziva običaja (npr. *lega devojka sa svekrvu, premeni se devojka, ide devojka za vodu sa svirači*), samo na zapadu 37 (npr. *zakune se devojka da je čista, ukači se muško dete na konja, vrlja venci baba*), dok je broj ovakvih termina koji su zajednički za istok i zapad 22 (npr. *pere devojka noge na muža, pokazuje se čaršav, turi/vrlji dever paru u cipelu na devojku*). Kao što se vidi, ukupan broj zajedničkih običajnih termina, manji je od broja ovih termina koji postoje samo na zapadu i onih koji postoje samo na istoku. Takav je i slučaj rasprostranjenosti zajedničkih termina koji se odnose samo na muziku.

Kod termina vezanih za odeću i za delove svadbenog procesa, broj onih koji su zajednički istoku i zapadu veći je od broja termina (vezanih za iste grupe entiteta) koji se javljaju samo na zapadu, a manji od broja onih koji se javljaju samo na istoku.

Sa druge strane, što se tiče termina za imenovanje predmeta korišćenih tokom svadbe, broj zajedničkih veći je od onih zabeleženih samo na istoku, a manji od broja onih samo na zapadu.

Suprotno tome, ima više zajedničkih nego različitih (karakterističnih samo za istok, a istovremeno nezabeleženih na zapadu i obrnuto) termina koji se tiču statusa, a isti je i slučaj sa terminima za titule.

Različita leksika za imenovanje istih pojmova

U ovom delu rada obratiće se pažnja na slučajeve kada su isti entiteti imenovani različitom leksikom na istoku i zapadu. Uočeno je ukupno 13 pojmova na koje se takva leksika odnosi, od kojih je najviše naziva odeće (u navođenju će prvo biti dati termini sa istoka, a zatim njima odgovarajući sa zapada):

- Nazivi odeće (5): *skutača – boča, tulben/krpa – šamija, klašnjem prsluk – vermane, mreža/prevez – veo, pantalone od klašnje na brič – čakširi,*
- Običajni termini (2): *leleje devojka muško dete – ljulja devojka muško dete, briči se momak – brija se momak,*
- Nazivi predmeta (1): *crga – ponjava/ćilim,*
- Titule (2): *snaa – snajka, prezovci – podani,*
- Nazivi delova svadbenog obreda (2): *čestitka – čestito/krčma, proševina/zaproševina/takmenje/takmanjenje/kitka – prosidba,*
- Termini koji se koriste za označavanje položaja/statusa (1): *bila devojka – čista devojka/čestita devojka.*

Primećujemo i da postoje različiti termini za isti pojam u odnosu istok–zapad za koje postoji jedan ili više sinonima u okviru istog dela. Takvi su termini: *tulben/krpa – šamija, mreža/prevez – veo, crga – ponjava/ćilim, čestitka – čestito/krčma, proševina/zaproševina/takmenje/takmanjenje/kitka – prosidba, bila devojka – čista devojka/čestita devojka.*

Postoje i takve razlike gde od više sinonima na obe strane, neki od njih su zajednički, a neki različiti. Na primer, za par *crga – ponjava/ćilim*, postoji i zajednički naziv *čerga*, a za par *bila devojka – čista/čestita devojka*, zajednički nazivi su *poštena/nevina devojka*. Termini *sobra* i *tanjur* imaju isto značenje, pri čemu se *sobra* javlja i na istoku i na zapadu, međutim, za imenovanje istog entiteta na zapadu se, za razliku od istoka, osim ovog upotrebljava i naziv *tanjur*, gde je upotreba ovih dveju reči ravnopravna. Informatori sa istoka nisu se složili oko toga da li se nazivi *kitka* i *takmenje/takmanjenje devojke* odnose na različite delove svadbenog procesa ili su to sinonimi. Međutim, iz materijala se dá zaključiti da se, prema nizu običaja koji se obavljaju u opisanim prilikama, kao i prema učesnicima, *takmenje/takmanjenje* i *kitka* odnose na isto.

Za dva termina, *aljine* i *kitka*, koji se javljaju i na istoku i na zapadu specifično je to da, pored toga što u oba dela imaju ista značenja, u jednom od delova ovog govornog tipa imaju još po jedno značenje koje ne postoji u drugom delu. Naime, termin *kitka* u svim selima se koristi u značenju koje u standardnom jeziku ima imenica *cvet*. Međutim, u selima na istoku ovaj termin se, pored navedenog, koristi i kao naziv jednog od delova svadbenog obreda. Slično ovome, termin *aljina* u svim selima označava isto što i *haljina* u standardnom jeziku, ali u selima na istoku, pored ovoga, leksema *aljina* se koristi u širem značenju i može označavati svaki deo i muške i ženske odeće.

Poreklo leksike i pozajmljenice

Uočene su ukupno 44 pozajmljenice, od kojih prevladaju one iz turskog (ukupno 30), zatim italijanskog jezika (5), iz grčkog i francuskog (po 3), latinskog (2), dok se iz mađarskog javlja jedna pozajmljenica. Sve reči

su proverene u *Rečniku srpskohrvatskoga književnog jezika* Matice srpske (RMS), *Rečniku srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* Srpske akademije nauka i umetnosti (RSANU) i *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (RJAZU).

Pozajmljenice su (razvrstano po jezicima):

turski – *aber, ačija, bačaluk, baje, bakšiš, barjak, barjaktar, boča, čakširi, čarape, čerga, ćup, dada, delija, duduče, gajde, gajdaš, gajdadžija, jelek, kapija, miraz, pazare se, peškir, rabadžije, sinija, sobra, šamija, testija, tulben, zurle*

italijanski – *dukat, pogača, kaput, kapa, špijun*

grčki – *kondir, podrum, tupan*

francuski – *žipon, napolion, kečket*

latinski – *oficir, veo*

mađarski – *varošanka*

Za pojedine odrednice u rečnicima su pronađeni drugačiji oblici od onih prikupljenih na terenu, što je posledica teritorijalnog raslojavanja. Tako je za oblik *gajdadžija* u rečniku pronađen oblik *gajdardžija*. Leksemi *ačija* u RMS odgovara odrednica *aščija*, obliku *vrčva* odrednica *vrč*, obliku *kučista* odrednica *kučina*, obliku *sobra* odrednica *sofra*, obliku *aber* odrednica *haber*, obliku *tupan* odrednica *timpan*, obliku *bačaluk* odrednice *baščaluk* i *baščanluk*. Leksema *armunikaš* ili njoj odgovarajuća leksema nije pronađena, ali je u RMS pronađena odrednica *harmonika*.

“Imena” koja mlada daje mladoženjinim rođacima *kršteljanjem/krštenjem*, a koja po svom glasovnom sklopu mogu odgovarati standardnom jeziku, u rečnicima nisu pronađena sa ovakvim objašnjenjem. Na primer, oblik *oficir*, za koji prikupljena građa pokazuje da može biti mladin naziv za devera, u RMS je pronađen samo sa objašnjenjem “starešina u vojsci”. Slično je i sa ostalim “imenima”. Međutim, te reči su dobile ovakva značenja proširivanjem svog osnovnog značenja. Od toga se pošlo prilikom utvrđivanja njihovog porekla i smatra se da je, bez obzira na prividne razlike u značenju ovih reči, ono proizvedeno polisemijom.

Reč *aljina* se u prikupljenom materijalu upotrebljava u širem značenju nego što je ono opisano u RMS pod odrednicom *haljina* i može se upotrebiti za označavanje bilo kakve odeće. Takođe, odrednica *premena* koja se javlja u govoru informatora sa istoka sa značenjem kompletne odeće koja se mladi oblači na svadbi, nije pronađena u tom obliku, ali je u RMS sa drugačijim, ali ipak jednim delom povezanim značenjem, pronađena odrednica *promena* sa sinonimnim značenjem izmene nečega. Takođe, jedno od značenja odrednice *kitka* koje se odnosi na *cvet* pronađeno je u RSANU i RMS, ali njeno drugo značenje na terenu koje se tiče dela svadbenog procesa nije pronađeno. Slično je i sa odrednicom *krčma* koja u rečnicima ima značenje manje kafane, i sa odrednicom

mladenci koja se u RSANU i u RMS javlja samo kao naziv za praznik, što ne odgovara podacima sa terena.

Za pojedine odrednice nismo pronašli iz kog jezika potiču. To su: *bajram*, *čerga*, *gurman*, *patarica*, *pođani*, *prezovci*, *ševovi*, *stomna*, *vermane*, *vilgan*, jer ove reči nisu pronađene u rečnicima sa značenjem koje imaju na terenu, ili koje se s njim na bilo koji način može dovesti u vezu. Za termine *bajram* i *gurman* u rečnicima su pronađena objašnjenja značenja (*Bajram* kao veliki muslimanski praznik i *gurman* kao onaj ko uživa u jelu, koja se ni u kom slučaju ne mogu dovesti u vezu sa značenjima koje ove reči imaju u prikupljenom materijalu – *bajram* kao venac koji mlada nosi na glavi i *gurman* kao cveće koje mlada nosi, bidermajer), pa se stoga može pretpostaviti da im poreklo nije zajedničko. Isto tako, sa potpuno drugačijim značenjem pronađeni su i nazivi *čerga* i *patarica* (*čerga* kao naziv koji se odnosi na naselje putujućih Roma, a *patarica* kao naziv za štap, dok u materijalu *čerga* ima još tri sinonima (*ponjava*, *čilim*, *crga*) i odnosi se na prekrivač za krevet izatkan na razboju, dok se *patarica* koristi kao naziv za poslednji dan svadbe).

Oblik *ubavička* nije pronađen, ali je, po analogiji sa pridevom *ubav* koji je pronađen, zaključeno da mu je poreklo domaće.

Prikupljena svadbena leksika može se, prema zastupljenosti upotrebe u odnosu na dijalekat i standardni jezik, podeliti na dve osnovne grupe. Prvu grupu čine termini koji su dijalekatski i ne koriste se u standardnom jeziku (*prosiljka*, *nagušnjak od sitička manista*, *kitkari*, *vrčva maz*), dok u drugu grupu spadaju termini koji se koriste u standardnom jeziku (*baca sito*, *gađa jabuku*) i uglavnom, ali ne obavezno, imenuju običaje. Određeni broj višečlanih termina sastavljeni su iz jednog ili više dijalekatskih oblika i iz jednog ili više standardnih oblika reči (*takme/takmane devojkju*, *vrlja venci*).

Zaključak

Ovaj rad, pored lingvističke analize, pruža i etnografske podatke koji se tiču toka i bitnih elemenata tradicionalne seoske svadbe, kao i običaja koji se tom prilikom realizuju.

Iz prikupljene građe izdvojeno je i analizirano 267 naziva koji pripadaju svadbenoj leksici. Pojedini termini se koriste u standardnom jeziku, dok su drugi isključivo vezani za dijalekat. Pokazano je, takođe, i postojanje određenog broja višečlanih termina sastavljenih iz jednog ili više dijalekatskih oblika i iz jednog ili više standardnih oblika reči.

U prvom delu analize razmotrena je mogućnost grupisanja leksike u semantička polja, kojima po značenjskoj srodnosti i povezanosti termini odgovaraju. To su: nazivi za delove svadbenog procesa, običajni termini, titule, termini koji se koriste za označavanje statusa, nazivi predmeta,

životinja i ljudi, nazivi za odeću, muzika i muzički instrumenti i nazivi važnih datuma. Grupa sa najvećim brojem termina u oba dela istraživanog područja je ona kojoj pripadaju nazivi koji se tiču običaja.

Drugim delom analize utvrđene su leksičke razlike između istočnog i zapadnog dela područja koje je ispitivano. Uočena su 84 zajednička termina za celo ispitivano područje, zatim 94 koja postoje samo na istoku, a ne postoje na zapadu i 89 onih koji se javljaju samo na zapadu, a nisu zabeleženi na istoku. Ove razlike u leksici u odnosu istok–zapad posledica su nepostojanja istih pojmova na koje se određeni termini odnose, a ne postojanja različitih termina koji se odnose na njih. Pri tome, značajni elementi svadbenog obreda, pa samim tim i nazivi koji se odnose na njih, zajednički su za istraživana sela na istoku i zapadu.

Posmatrali smo, zatim, slučajeve imenovanja istih entiteta različitom leksikom na istoku, odnosno zapadu. Takvih entiteta ima 13, pri čemu za imenovanje nekih od njih, pored postojanja različitih termina u odnosu istok–zapad, postoji i jedan ili više sinonima u okviru istog dela. Takođe, postoje i slučajevi gde od više sinonima na obe strane, neki od njih su zajednički, a neki različiti.

Poslednji deo analize, u kome je cela leksika proverena u rečnicima, pružio je uvid u njeno poreklo. Uočene su ukupno 44 pozajmljenice, od kojih je najviše turcizama (29), što je nesumnjivo posledica istorijskih okolnosti, tj. perioda turske vlasti na ovim prostorima.

Ovaj rad je imao za cilj da pruži uvid u svadbenu leksiku svrljiško-zaplanjskog govornog tipa prizrensko-timočkog dijalekta, kao i da, pored bitnih elemenata tradicionalne seoske svadbe, zabeleži ovu leksiku koja će već u bližoj budućnosti biti potpuno zaboravljena. Smatramo da bi bilo poželjno da se slična istraživanja izvrše i na drugim područjima, čime bi se stekao obuhvatniji uvid u strukturu terminologije, utvrdio odnos pozajmljenica, ali i zabeležio jedan sloj leksike koja u skladu sa kulturnim promenama neminovno nestaje.

Literatura

- Đorđević T. 1984. *Naš narodni život*. Beograd: Prosveta.
- Komadinić G. 1994. Svadbena leksika Dragačeva. *Zbornik radova narodnog muzeja* br. XXII-XXIII. Čačak: Narodni muzej.
- Milosavljević M. 1993. Svadbarska terminologija u okolini Požarevca. *Jezičke mene i život reči. Petničke sveske*, 40: 117..
- Zlatanović M. 1976-1977. Svadbeni folklor u Izorniku. *Narodno stvaralaštvo*, sv. 57-64. Beograd: Naučno delo.
- Šaponjić-Ašanin S. 2004. Dar i darivanje u čačanskom kraju. *Zbornik radova narodnog muzeja* br. XXXIV. Čačak: Narodni muzej.

Analysis of Wedding Ceremony Lexis in the Area of the Svrlijig-Zaplanje Speech Type of the Prizren-Timok Dialect

This survey has taken into consideration the analysis of wedding ceremony lexis, which is present in the villages in the area of the Svrlijig-Zaplanje speech type of the Prizren-Timok dialect.

The last wedding ceremonies with the features of old traditions, in the villages where the material has been collected, were organized in the 1970s. Thus, there are no such weddings anymore, so the wedding realization and the following lexis are preserved only in the memories of residents. The population in these villages is in continuous decline, therefore, along with the population, the lexis is disappearing, too.

The aim was to record words and expressions related to the wedding ceremony which will be analyzed and classified according to a number of criterions, in order to get an insight into the homogeneity of dialectal features, the origin of words and the extent of terminology. By recording it, we also wanted to preserve this lexicon, which is inevitably disappearing and being forgotten.

The corpus for the analysis were audio and video recordings of speech about the village weddings of fourteen women informants. The samples of speech were recorded in the villages in the east and the villages which are located in the west of this speech type. From the transcript of the recorded material a total number of 267 lexical entries of wedding lexicon was singled out .

In the first part of the survey, the lexicon is analyzed according to semantic fields. These are: names for parts of the wedding ceremony; terms related to customs; titles; terms used for marking status; names of objects, animals and people; names of clothes; music and musical instruments; and the names of important dates.

In the second part, there is a comparison of the lexicon in the east and the west. A number of lexical distinctions are the result of the absence of the same notions to which certain terms refer to on both sides, and not the presence of different terms which refer to the same notion. Also, there is an account on the cases when the same notions are named with different lexis in the east and the west.

In the last part of the survey, the origin of lexis was examined. All features were checked in the *Matica srpska* dictionary, *SANU* dictionary, and *JAZU* dictionary. There are 44 loan words in total, most of which are of Turkish origin (29). The rest of the loan words are from Italian, Greek, French, Latin, Hungarian, and Persian.

As a supplement of the survey, a dictionary of wedding lexicon was made.